

**HALCZAK, Bohdan: *Akcja „Wisła“ w 1947 roku: aspekty prawne.*
Zielona Góra : Uniwersytet Zielonogórski, 2022. 140 s.
ISBN 978-83-7842-492-5**

DOI: <https://doi.org/10.24040/ahn.2024.27.02.179-188>

V roku 1947 oddiely poľského vojska spolu s bezpečnostnými orgánmi uskutočnili bezprecedentnú operáciu – násilné vysídlenie okolo 150 tisíc občanov ukrajinskej národnosti z juhovýchodného Poľska. Deportované rodiny boli pod vojenskou eskortou transportované vlakmi do severných a severozápadných regiónov krajiny, kde boli administratívne rozsídľované. Táto operácia dostala krycí názov „Špeciálna akcia «W»“. Keďže bola uskutočnená vojenskou Operačnou skupinou „Wisła“ (pol. Wisła) v historiografii sa ujal jej názov Akcia „Wisła“ (pol. Akcja „Wisła“).

Prvé publikácie venované tomuto fragmentu zložitých dejín poľsko-ukrajinských vzťahov sa objavili ešte v komunistickom Poľsku. Pritom osobitý „spôsob“ predkladania tejto problematiky širšej verejnosti mal pôvod v beletrii. V roku 1959 vyšiel román Jana Gerharda „Łuny w Bieszczadach“, a neskôr sa dočkal mnohých reedícií a dokonca sa stal povinným čítaním na stredných školách. Bol podľa neho natočený aj populárny film „Ogniomistrz Kaleń“ (1961).¹ Autor pri spracovaní románu použil prvky vlastného životopisu. V rokoch 1946 – 1947 ako podplukovník poľskej armády velil 34. pešiemu pluku, ktorý pôsobil v regióne Baglirodu proti oddielom Ukrajinskej povstaleckej armády (UPA; tzv. banderovci). Podľa autorovho názoru bol boj, ktorý viedla poľská armáda a orgány verejnej bezpečnosti proti ukrajinskému podzemiu (podľa Gerharda – „krvilačným zabijakom“), bojom medzi „dobrom a zlom“ v povojnovom Poľsku.

Pripomenutie Gerhardovho románu je dôležité z toho dôvodu, že historické práce z obdobia Poľskej ľudovej republiky (1947 – 1989) zaoberajúce sa problematikou poľsko-ukrajinských vzťahov v povojnových rokoch 1944 – 1947 viac-menej zodpovedali „manierizmu“ vytvorenému J. Gerhardom. Vysídlenie ukrajinského civilného obyvateľstva v priebehu Akcie „Wisła“ predstavovalo v tomto „manierizme“ určitý druh disonancie. Bolo ťažké zakryť nel'udskú povahu deportácie. Preto už J. Gerhard na stránkach svojho románu tvrdil, že Akcia „Wisła“ bola diktovaná

¹ DROZD, Roman – ŠMIGEL, Michal: The extinction of the Ukrainian culture of the Polish-Ukrainian-Slovak borderland and the image of the “Ukrainian Banderite” in Polish and Czechoslovak literature, journalism and cinematography, mid-1940s–1980s. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, 2020, 8 (2), s. 100-102.

záujmom poľských komunistických orgánov o ukrajinské obyvateľstvo a jej cieľom bolo ochrániť toto obyvateľstvo pred terorom ukrajinského banderovského podzemia.

Možnosť slobodne písať o poľsko-ukrajinských vzťahoch, a teda aj o Akcii „Wisła“, sa v Poľsku objavila až v 90. rokoch 20. storočia – po páde komunistickej diktatúry. V roku 1997 vyšla monografia Romana Drozda *Droga na Zachód. Osadnictwo ludności ukraińskiej na ziemiach zachodnich i północnych Polski w ramach Akcji „Wisła”*.² S odvolaním sa na archívne dokumenty, zaznamenané rozhovory a svedectvá ľudí, ktorí zažili vysídlenie zo svojej domoviny a nútené osídlenie, R. Drozd ukázal otvorenú brutalitu akcie a škody spôsobené ukrajinskému obyvateľstvu.³ Následne v roku 1999 vyšla monografia Grzegorza Motyka *Tak było w Bieszczadach. Walki polsko-ukraińskie 1943 – 1948*,⁴ ktorá bola v podstate kritickou analýzou obrazu poľsko-ukrajinských vzťahov prezentovaného v Gerhardovom románe „Łuny w Bieszczadach“. G. Motyka presvedčivo ukázal, že J. Gerhard vo svojom diele prezentoval historické udalosti spôsobom, ktorý bol extrémne manipulovaný pre potrebu komunistickej propagandy.⁵ Spomedzi ďalších prác venovaných Akcii „Wisła“ si pozornosť zaslúži monumentálne dielo Eugeniusza Misiła *Akcja „Wisła”. Dokumenty a materiały*, ktorá vyšla v roku 2017.⁶ Ide o podstatne rozšírenú verziu skoršej práce E. Misiła, ktorá bola vydaná v roku 1993. Autor vo svojej knihe zhromaždil rozsiahly počet dobových dokumentov a pre bádateľov zaoberajúcich sa problematikou Akcie „Wisła“ je to takpovediac povinné čítanie.

Problematikou sa zaoberalo aj množstvo ďalších poľských autorov.⁷

² DROZD, Roman: *Droga na Zachód. Osadnictwo ludności ukraińskiej na ziemiach zachodnich i północnych Polski w ramach Akcji Wisła*. Warszawa : Tyrsa, 1997.

³ Problematikou Akcie „Wisła“ sa R. Drozd zaoberal aj v neskorších publikáciách: DROZD, Roman: *Polityka władz wobec ludności ukraińskiej w Polsce w latach 1944-1989*. Warszawa: Tyrsa, 2001; DROZD, Roman: *Ukraińcy w Polsce wobec swojej przeszłości (1947-2005)*. Słupsk-Warszawa : Tyrsa, 2013; ako aj v monografii pripravenej spoločne s B. Halczakom: DROZD, Roman – HALCZAK, Bohdan: *Dzieje Ukraińców w Polsce w latach 1921-1989*. Warszawa : Tyrsa, 2010.

⁴ MOTYKA, Grzegorz: *Tak było w Bieszczadach. Walki polsko-ukraińskie 1943-1948*. Warszawa : Oficyna Wydawnicza Volumen 1999.

⁵ Problematikou poľsko-ukrajinských vzťahov v 20. storočí sa G. Motyka zaoberal vo svojich neskorších publikáciách: MOTYKA, Grzegorz: *Od rzezi wołyńskiej do Akcji „Wisła”. Konflikt polsko-ukraiński 1943-1947*. Kraków : Wydawnictwo Literackie, 2011; MOTYKA, Grzegorz: *Akcja „Wisła” '47. Komunistyczna czystka etniczna*. Kraków : Wydawnictwo Literackie, 2023.

⁶ MISIŁO, Eugeniusz: *Akcja „Wisła”. Dokumenty i materiały*. Warszawa: Archiwum Ukraińskie, 2017.

⁷ Napr.: Stefan Dudra, Igor Hałagida, Jarosław Syrnyk, Zdzisław Konieczny, Eugeniusz Mironowicz, Jan Pisuliński, Paweł Smoleński, Andrzej Leon Sowa, Marek Barwiński, Patrycja

Boli vydané aj kolektívne práce o Akcii „Visla“ a dokumentárne zborníky. Za zmienku stojí napr. zborník *Konteksty społeczno-polityczne akcji „Wisła“ w 70. rocznicę wydarzeń* s pomerne komplexným spracovaním problematiky (2018)⁸ alebo bilingválny zborník publikovaných dokumentov z poľských a ukrajinských archívov špeciálnych služieb *Akcja „Wisła“ 1947 / Акція „Вісла” 1947* vydaný v roku 2006.⁹ Väčšina publikácií venovaných Akcii „Visla“ bola však vydaná v Poľsku. Na Ukrajine sa historici zaujímali predovšetkým o vysídlenie ukrajinského obyvateľstva z Poľska do sovietskej Ukrajiny, ktoré sa uskutočnilo v rokoch 1944 – 1946 a predchádzalo deportačnej Akcii „Visla“. Dokonca týmto názvom sa na Ukrajine niekedy označujú všetky presuny ukrajinského obyvateľstva v Poľsku, ktoré sa uskutočnili v rokoch 1944 – 1947. Nie je to ale správne, keďže ciele aj metódy realizácie presídlenia ukrajinského obyvateľstva z Poľska do ZSSR v rokoch 1944 – 1946 a Akcie „Visla“ v roku 1947 sa výrazne líšili. Pomimo Poľska a Ukrajiny¹⁰ sa predmetná problematika nestretla s veľkým záujmom, aj keď sa objavila v niekoľkých publikáciách.¹¹

Počet publikácií venovaných operácii „Visla“ je teda značný. Zvyčajne prezentujú túto historickú epizódu z vojenského hľadiska ako fragment poľsko-ukrajinského konfliktu počas 2. svetovej vojny a v povojnových rokoch, pričom pozornosť sústreďujú na bojové operácie ukrajinského ozbrojeného podzemia a poľských síl, ktoré s ním bojovali. V niektorých dielach dominuje téma situácie ukrajinského civilného obyvateľstva v oblastiach konfliktu, ako aj jeho situácia po deportácii a nútenom usídlení v západných a severných regiónoch povojnového Poľska. V publikáciách,

Trzeszczyńska, Beata A. Orłowska, Mirosław Pecuch, Maciej Olchawa, Katarzyna Tychańska a ďalší.

⁸ *Konteksty społeczno-polityczne akcji „Wisła“ w 70. rocznicę wydarzeń*. Red. P. J. Krzyżanowski, P. A. Leszczyński, B. A. Orłowska, M. Pecuch. Gorzów Wielkopolski : Akademia im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wielkopolskim, 2018.

⁹ *Akcja „Wisła“ 1947 / Акція „Вісла” 1947*. Red. W. Chudzik, Z. Gajowniczek, M. Majewski, J. Tucholski i in. Warszawa – Kijów, 2006, 832 s. (seria „Polska i Ukraina w latach trzydziestych–czterdziestych XX wieku. Nieznane dokumenty z archiwów służb specjalnych, t. 5).

¹⁰ Určitú pozornosť venovali Akcii „Visla“ vo svojich monografiách H. Ščerba a V. Viatrovyč: SHCHERBA, Halyna: *The blossoming and tragedy of Lemkivschyna*. Lviv: The Lemko Research Foundation in the U.S.A., Shevchenko Scientific Society, 2011; WIATROWYCZ, Wolodymyr: *Druga wojna polsko-ukraińska 1942-1947*. Warszawa : Archiwum Ukraińska, 2013.

¹¹ Pokiaľ ide o publikácie na Slovensku vid' HALCZAK, Bohdan – ŚMIGEL, Michał: K problematice postavenia Lemkov v Poľsku v prvej polovici 20. storočia a ich presídlenie do Sovietskeho zväzu: Akcia „Visla“. In: *Acta historica Neosoliensia*, 2004, č. 7, s. 187-198; KMEŤ, Miroslav: Likvidácia Lemkov ako etnickej komunity : príspevok k dejinám komunizmu. In: *Svedectvo*, 2006, roč. 15, č. 7-8 (júl-august 2006), s. 16-17; ŚMIGEL, Michał: *Banderovci na Slovensku 1945 – 1947*. Banská Bystrica : UMB, 2008, s. 68-90.

ktoré sa doteraz problematike venovali, sa však právne aspekty tejto akcie takmer úplne ignorovali.

Práve z uvedeného dôvodu pozornosť zasluhuje najnovšia monografia *Akcja „Wisła“ w roku 1947: prawne aspekty* (poľ. *Akcja „Wisła“ w 1947 roku: aspekty prawne*) autora Bohdana Halczaka, historika a profesora pôsobiaceho na Inštitúte právnych vied Univerzity v Zielonej Górze a podpredsedu Ukrajinského historického spoluzostávky v Poľsku. Autor je dlhodobým bádateľom dejín strednej a východnej Európy v 20. storočí a v centre jeho vedeckého záujmu sú dejiny ukrajinskej menšiny v Poľsku.

V úvode svojho diela B. Halczak konštatuje, že otázka právnych aspektov Akcie „Wisła“ je bádateľmi, zaoberajúcimi sa touto problematikou, neoprávnené prehliadaná alebo bagatelizovaná.¹² Nejde pritom o akúsi bezvýznamnú „akciu“, veď deportácia zasiahla a ovplyvnila osudy 150 tisíc občanov Poľska. „Mali opatrenia, ktoré v rámci tejto akcie podnikla poľská armáda, orgány verejnej bezpečnosti a štátnej správy, opodstatnenie v právnom systéme Poľskej republiky, t. j. boli v súlade s poľským právom?“ – otázka, na ktorú sa autor pokúsil zodpovedať na stránkach svojej publikácie.

Monografia pozostáva, popri úvode a závere, z piatich kapitol. Prvá z nich približuje Poľsko v rokoch 1944 – 1947 a proces zavádzania komunistického diktátora (napriek odporu veľkej časti spoločnosti), systém moci a ústavný zákon platný v roku 1947.¹³ Druhá kapitola je venovaná ukrajinskej menšine v Poľsku v rokoch 1944 – 1946 a predovšetkým akcii presídlenia ukrajinského obyvateľstva do ZSSR (na sovietsku Ukrajinu), ktorú v rokoch 1944 – 1946 uskutočnila poľská armáda a orgány verejnej bezpečnosti. Tretia kapitola sa zaoberá predpokladmi Akcie „Wisła“ obsiahnutými v normatívnych aktoch. Štvrtá kapitola je venovaná vystaňhovaniu ukrajinského obyvateľstva z ich domoviny (juhovýchodného Poľska) a piata kapitola osídleniu ukrajinských rodín na území západného

¹² Otázku právnej kvalifikácie Akcie „Wisła“ doposiaľ analyzoval K. Persak v štúdiu z roku 2018. Poukázal na historické pozadie akcie, jej posúdenie z hľadiska medzinárodného trestného práva a zákona o poľskom Inštitúte pamäti národa (poľ. Instytut Pamięci Narodowej). Ide však o všeobecnejší náčrt predmetnej problematiky: PERSAK, Krzysztof: Akcja „Wisła“ – próba kwalifikacji prawnej. In: *Studia Polityczne*, 2018, t. 46, č. 1, s. 23-54. Otázkou právneho základu Akcie „Wisła“ sa zaoberali aj R. Szawłowski a A. Kura, ale ich príspevky sú viac publicistické ako vedecké: SZAWŁOWSKI, Ryszard: Podstawy prawne akcji „Wisła”. In: *Akcja „Wisła”. Przyczyny, przebieg, konsekwencje. Materiały z konferencji naukowej zorganizowanej 23-24 lutego 2007 r. w Przemysłu*. Przemysł : Archiwum Państwowe w Przemysłu, 2007, s. 139-166; KURA, Antoni: Akcja „Wisła” w świetle niektórych dokumentów. In: *Zbrodnie przeszłości. Opracowania i materiały prokuratorów IPN. Tom 2. Ludobójstwo*. Red. R. Ignatiew, A. Kura. Warszawa: IPN, 2008, s. 61-64.

¹³ Tzv. Malá ústava (poľ. Mała Konstytucja z 1947 r.) – ústavný zákon o štruktúre a kompetenciách najvyšších orgánov Poľskej republiky, prijatý 19. februára 1947 na obdobie do prijatia trvalej ústavy. Tá bola prijatá v júli 1952 (tzv. Júlová ústava, resp. stalinská ústava).

a severozápadného Poľska v roku 1947. Pritom dve posledné kapitoly konfrontujú operácie, ktoré proti ukrajinskému obyvateľstvu uskutočnila poľská armáda, orgány verejnej bezpečnosti a štátnej správy, s normatívnymi aktmi Akcie „Visla“ a zákonom platným v roku 1947 v Poľsku. Podľa nášho názoru sú tieto kapitoly mimoriadne prínosné a zreteľne ukazujú na množstvo prechmatov z hľadiská vnútroštátneho práva. Najpodstatnejšie zistenia B. Halczaka rozvedieme v nasledujúcich riadkoch.

Dňa 28. marca 1947 bol pri mestečku Baligród v okrese Sanok v juhovýchodnom Poľsku zavraždený námestník poľského ministra národnej obrany generálporučík Karol Świerczewski. S najväčšou pravdepodobnosťou generál so svojim sprievodom nešťastnou náhodou padol do pasce, ktorú zorganizovala partizánska jednotka Ukrajinskej povstaleckej armády.¹⁴ Vlastne smrť Świerczewského komunisti využili na propagandistické účely a na akúsi „legitimizáciu“ operácie Visla.¹⁵ Politické byro Ústredného výboru Poľskej robotníckej strany (ÚV PRS) prijalo 29. marca 1947 uznesenie o „pohrebe súdruha Świerczewského“. V ňom sa zároveň hovorilo o uskutočnení „represívnej akcie“ proti celému ukrajinskému obyvateľstvu v krajine, ktorá mala zahŕňať vysídlenie tohto obyvateľstva z ich sídelnej oblasti v juhovýchodnom Poľsku a nútené usídlenie vo veľkom rozptyle na tzv. znovuzískaných územiach (*pol.* Ziemia Odzyskane)¹⁶ západného a severozápadného Poľska. Uvedená rezolúcia v skutočnosti nariad'ovala štátnym orgánom uskutočniť *vyhnanie* ukrajinskej menšiny z juhovýchodného Poľsku, hoci takýto názov sa verejne nepoužíval.

Ako konštatuje B. Halczak uznesenie ÚV PRS nemalo formálne žiadnu právnu silu, ale v realite komunistickej diktatúry bolo najvyšším zákonom štátu. Generálny štáb poľskej armády, orgány verejnej bezpečnosti a štátnej správy sa okamžite pustili do prípravy akcie. Na tento účel bola zriadená špeciálna vojenská Operačná skupina „Visla“ (*pol.* Grupa

¹⁴ Vid' HALCZAK, Bohdan: Tajemnica śmierci generała Karola Świerczewskiego. In: *W kregu polityki*. Eds. A. Iłciów, R. Potocki, R. Kessler. Zielona Góra : Polskie Towarzystwo Nauk Politycznych, 2010, s. 140-148. Porovnaj: „Kulom się nie kłaniał”, gdyż najczęściej był pijany... [TEKST + AUDIO] (online). In: *Instytut Pamięci Narodowej*, 27.03.2024. Dostupné na: <https://ipn.gov.pl/pl/dla-mediow/komunikaty/199504,TEKST-AUDIO-Kulom-sie-nie-klanial-gdyz-najczesciej-byl-pijany.html> [cit. 26.10.2024]

¹⁵ Podľa historika R. Drozda, prípravy na Akciu „Visla“ sa začali ešte pred smrťou gen. K. Świerczewského (DROZD, R.: *Polityka władz wobec ludności ukraińskiej w Polsce...*, s. 62-63). Napriek tomu komunistické orgány v Poľsku dlhé roky zdôvodňovali Akciu „Visla“ ako spravodlivý trest za smrť národného hrdinu.

¹⁶ Ziemia Odzyskane – poľský výraz pre východné územie Nemeckej (Tretej) ríše a slobodné mesto Gdansk, ktoré po 2. svetovej vojne pripadli Poľsku, na základe podmienok Jaltskej a Postupimskej konferencie v roku 1945, ako aj na základe bilaterálnych dohôd so ZSSR v rokoch 1945 – 1956.

Operacyjna „Wisła”; veliteľ gen. Stefan Mossor). Analýza rozkazov a inštrukcií velenia GO „Wisła“ potvrdzuje skutočnosť, že cieľom operácie bolo administratívne vyhnanie ukrajinského obyvateľstva z oblasti osídlenia. Vlastne o osude rodín žijúcich v oblastiach, na ktoré sa vzťahovala Akcia „Wisła“ – ako konštatuje B. Halczak – rozhodovali traja dôstojníci poľskej armády. Veliteľ jednotky vysídľujúcej ukrajinskú dedinu rozhodoval, ktorá rodina bude vysídlená a ktorá môže zostať na pôde svojich predkov. Veliteľ zberného tábora vykonával selekciu vysídlencov a zaraďoval ich do konkrétnych kategórií, čo znamenalo rôzny spôsob osídlenia. Nakoniec veliteľ transportného strediska rozhodoval, do ktorého regiónu „znovuzískaných území“ nasmeruje transport s vysídleným obyvateľstvom. Paradoxne, dôstojníci poľskej armády vo vzťahu k občanom Poľskej republiky ukrajinskej národnosti vykonávali funkciu orgánu štátnej správy, disponujúceho právomocou uložiť trest vyhnanstva.

Formálnym podkladom pre vystaňovaleckú akciu bolo uznesenie, ktoré údajne prijalo Prezídium Rady ministrov Poľskej republiky 24. apríla 1947, a plná moc udelená ministrom verejnej bezpečnosti a ministrom národnej obrany veliteľovi GO „Wisła“. Také uznesenie však nemalo právnu silu, keďže išlo o mimoústavný orgán. V skutočnosti je veľmi pravdepodobné, že takéto uznesenie nebolo v skutočnosti nikdy prijaté.¹⁷ Vyššie uvedená plná moc udelená veliteľovi GO „Wisła“ gen. Mossorovi ministrom verejnej bezpečnosti a národnej obrany¹⁸ nemala právny základ. Poverením vojenskej jednotky na výkon funkcií štátnej správy vo vzťahu k civilnému obyvateľstvu tak obaja ministri výrazne prekročili svoje právomoci. Pritom gen. S. Mossor vydal rozkaz podriadennej vojenskej skupine, aby začala s vystaňovaleckou akciou (28. apríla 1947), hoci si musel uvedomovať, že udelené splnomocnenie nemá právnu silu. Možno vysloviť odôvodnený predpoklad, že veliteľ GO „Wisła“ sa rozhodnutím o uskutočnení vysídľovania ukrajinského obyvateľstva dopustil trestného činu prekročenia svojich právomocí.

Prevzatie administratívnych funkcií GO „Wisła“ vo vzťahu k ukrajinskému civilnému obyvateľstvu sa teda uskutočnilo bez akéhokoľvek právneho základu. Neexistoval ani žiadny právny podklad pre vyhnanie tohto obyvateľstva (občanov Poľska) na západné a severné územia krajiny. Trest vyhnanstva v poľskom trestnom práve neexistoval. Súdny v Poľskej

¹⁷ B. Halczak upozorňuje, že doterajšie pátrania po origináli údajného Uznesenia Prezídia Rady ministrov PRL z 24. apríla 1947, uskutočnené v poľských archívoch viacerými bádateľmi, bolo neúspešné. „Možno predpokladať, že takéto uznesenie Prezídium Rady ministrov nikdy neprijalo a uvedený dokument bol mystifikáciou ministra národnej obrany s cieľom „rozptýliť pochybnosti“ gen. Stefana Mossora o legálnosti plánovanej presídľeneckej operácie“. HALCZAK, Bohdan: *Akcja „Wisła“ w 1947 roku: aspekty prawne*. Zielona Góra : Uniwersytet Zielonogórski, 2022, s. 72.

¹⁸ Porovnaj: PISULIŃSKI, Jan: *Akcja specjalna „Wisła“*. Rzeszów : Libra, 2017, s. 136.

republike, civilné aj vojenské, nemohli vyniesť rozsudok o nútenej deportácii, deportácii do inej vzdialenej oblasti a nútenom usídlení. Neexistovala ani možnosť administratívneho vyhnanstva. Poľskí vojaci GO „Wisła“ tak v rámci svojej akcie protiprávne zbavili osobnej slobody takmer 150 tisíc občanov, ktorí boli považovaní za príslušníkov ukrajinskej národnosti (vrátane zmiešaných rodín).

Ukrajinské obyvateľstvo však bolo zbavené nielen osobnej slobody, ale aj majetku. V priebehu vysídľovania obyvateľstva z jeho domovských obcí počas operácie „Wisła“ došlo k rozsiahlemu privlastňovaniu hnutel'ného aj nehnuteľného majetku vo vlastníctve dotknutých rodín, gréckokatolíckej a pravoslávnej cirkvi, ako aj ukrajinských spoločenských organizácií. Vysídlené obyvateľstvo bolo násilím zbavené možnosti disponovať vlastným majetkom a stalo sa objektom privlastňovania iných osôb. Do opustených ukrajinských dedín prichádzali ľudia z okolitých preľudnených poľských dedín. Na osadníkov „čakali“ obhospodarované polia a lúky, chalupy a množstvo majetku, ktorý tu zanechalo deportované obyvateľstvo.¹⁹ Časť majetku nútených presídlencov bola proste zlomysel'ne zdevastovaná.

Po príchode transportu s presídlencami Akcie „Wisła“ do cieľovej stanice v západných a severovýchodných regiónoch Poľska dohľad nad ukrajinským obyvateľstvom formálne prevzala miestna správa spadajúca pod ministerstvo pre znovuzískané územia (poľ. Ministerstwo Ziemi Odzyskanych – MZO). Postavenie ukrajinského obyvateľstva na týchto územiach bolo určené „Evakuačným plánom“, ktorý v apríli 1947 vypracoval Generálny štáb Poľskej armády a MZO; rozkazom Osídľovacieho oddelenia MZO z 31. júla 1947 a smernicou MZO z 10. novembra 1947. Podľa uvedených normatívnych aktov ukrajinské rodiny nemali možnosť vybrať si miesto usídlenia. Museli akceptovať lokalitu, na ktorú ich nasmerovala štátna správa, aj keď pridelené obydlia často nespĺňali elementárne podmienky na dôstojné bývanie.

Neexistovalo ani žiadne odvolacie konanie. Bez súhlasu okresných orgánov verejnej bezpečnosti nemohli vysídlenci zmeniť miesto svojho pobytu v rámci okresu, do ktorého boli odoslaní. Každý odchod osadníka z Akcie „Wisła“ mimo hraníc okresu vyžadoval súhlas orgánov verejnej bezpečnosti na úrovni okresu. Prest'ahovanie ukrajinskej rodiny na iné

¹⁹ V jednom zo svojich článkov B. Halczak poznamenal: „Pri analýze priebehu Akcie „Wisła“ sa nemožno ubrániť úvahe, že bola uskutočnená tak, aby z nej malo čo najväčší prospech miestne poľské obyvateľstvo. Termíny vysťahovania jednotlivých dedín boli zvláštnym spôsobom „skoodinované“ s dozrievaním obilia. Deportácie sa uskutočnili v čase, keď sa blížila žatva a deportované obyvateľstvo ešte nestihlo pozbierať úrodu. Deportácie sa uskutočnili rýchlo, bez adekvátnych dopravných prostriedkov. Ukrajinské obyvateľstvo tak bolo nútené zanechať značné množstvo majetku.“ HALCZAK, Bohdan: Przyczyny akcji „Wisła“ (online). In: *Związek Ukraińców w Polsce*. Dostupné na: www.ukraincy.org/opracowania/przyczyny_akcji_„wisla“_htm [cit. 27.10.2024]

miesto pobytu na „znovuzískaných územiach“, t. j. mimo okresu, do ktorého boli nasmerovaní, bolo možné len v presne vymedzených prípadoch a vyžadovalo si súhlas bezpečnostného orgánu na úrovni vojvodstva a v prípade presťahovania do iného vojvodstva – súhlas bezpečnostného orgánu na ústrednej úrovni. Opustenie oblasti na „znovuzískaných územiach“ ukrajinskými rodinami bolo úplne zakázané. O povolenie na takéto odchod nebolo možné ani požiadať. Každé rozhodnutie orgánov verejnej správy prijaté v súvislosti s obyvateľstvom z Akcie „Visla“ muselo byť konzultované s orgánmi verejnej bezpečnosti.

Uvedené normatívne akty týkajúce sa obyvateľstva z Akcie „Visla“, ktoré v roku 1947 vydalo MZO, v skutočnosti znamenali administratívne udelenie štatútu vyhnancom značnému počtu poľských občanov. Boli to vlastne zvláštne „rozsudky“, ktoré odsudzovali ukrajinské obyvateľstvo na trest, ktorý však poľské právo nepredpokladalo. Ani údajné uznesenie Prezídia Rady ministrov Poľskej republiky z 24. apríla 1947, ktoré sa v niektorých historických štúdiách považuje za právny základ Akcie „Visla“, sa nezmieňuje o žiadnom obmedzení osobnej slobody ukrajinského obyvateľstva na „znovuzískaných územiach“. Existuje teda dôvodné podozrenie, že príslušníci MZO vydaním uvedených právnych aktov prekročili svoje právomoci a konali na úkor záujmov deportovaných ukrajinských rodín (a stále občanov Poľska), ako aj na úkor verejného záujmu.

Vychádzajúc so zistení, že pri realizácii Akcie „Visla“ došlo zo strany štátno-bezpečnostných orgánov k viacerým protiprávnym činom, Bohdan Halczak sa zamýšľa aj nad ďalšou skutočnosťou. Môže zavedenie stavu krajnej núdze²⁰ ospravedlniť Akciu „Visla“? Bola vlastne ukrajinská menšina v Poľsku pre poľský štát takým vážnym problémom, že bolo potrebné prijať opatrenia proti tejto skupine občanov, ktoré boli v príkrom rozpore s platným poľským právom? Časť ukrajinského obyvateľstva nepochybne podporovala činnosť ukrajinského ozbrojeného podzemia, ale len časť. Ukrajinské podzemie však nepredstavovalo hrozbu pre nezávislosť Poľska a jeho aktivity sa týkali malej, skôr okrajovej oblasti.²¹ Poľský komunistický štát by dokázal zlikvidovať ukrajinské podzemie bez deportačnej

²⁰ Podľa poľskej Encyklopédie práva *stav krajnej núdze* je trestnoprávny inštitút spočívajúci v obetovaní jedného dobra na záchranu iného dobra, ktorému hrozí bezprostredné nebezpečenstvo, ak sa nebezpečenstvu nedá zabrániť inak, a obetované dobro predstavuje nižšiu hodnotu ako zachraňované dobro. Inými slovami – podstatou *krajnej núdze* je ochrana dôležitejšieho právneho dobra za cenu porušenia menej dôležitého právneho dobra. Stan *wyższej konieczności* (online). In: *Encyklopedia prawa*. Dostupné na: <https://www.infor.pl/prawo/encyklopedia-prawa/s/272169.Stan-wyzszej-koniecznosci.html> [cit. 27.10.2024]

²¹ Ukrajinské podzemie nemalo dostatočný vojenský potenciál na to, aby v roku 1947 v reálnych podmienkach strednej Európy odtrhlo časť územia obývaného ukrajinskou menšinou od Poľska. V roku 1947 v juhovýchodnom Poľsku operovalo približne 21 000 vojakov

akcie rovnako, ako sa mu podarilo rozbiť poľské protikomunistické podzemie.²² Na druhej strane v roku 1947 komunistické orgány v Poľsku mohli prijímať také zákony, aké len chceli. Operácia „Visla“ mohla byť ľahko „zlegalizovaná“, alebo sa aspoň mohlo vytvoriť zdanie legálnosti. Pravdepodobne sa tak nestalo z dôvodu ležérnosti a nedbalosti funkcionárov komunistických orgánov. Zavedenie výnimočného stavu – stavu krajnej núdze, preto nemôže ospravedlniť nezákonné opatrenia vykonané v roku 1947 proti ukrajinskej menšine v Poľsku v rámci Akcie „Visla“. Navyše – konštatuje B. Halczak – uznanie Akcie „Visla“ ako ospravedlnenej dobrom národa, ktoré stojí nad zákonom, by z právneho hľadiska vytvorilo veľmi nebezpečný precedens. Mohlo by sa použiť na ospravedlnenie mimoriadne nezákonných krokov štátnych orgánov voči určitej skupine občanov republiky (nie nevyhnutne národnostnej menšiny), ktorá by predstavovala hrozbu pre túto moc. Pojem dobro národa je veľmi nepresný a dá sa ním odôvodniť prakticky čokoľvek. Aj každý komunistický zločin sa dá *nejako* ospravedlniť „dobrom národa“.

Je evidentné, že Akcia „Visla“ bola nehumánnou operáciou, a ako ukázal výskum B. Halczaka – vo viacerých prípadoch odporovala platnému poľskému vnútroštátnemu právu. Z ekonomického hľadiska bola taktiež nezmyslom – vystavila poľský štát obrovským nákladom na presídlenie takmer 150 tisíc občanov. Takéto otázky však komunistické orgány veľmi nezaujímali. Dôležitý bol iný, evidentne skrytý cieľ operácie – ukrajinská menšina nebola na juhovýchodných územiach štátu „potrebná“, jej majetok „nasýtil“ okolité väčšinové obyvateľstvo a jej odstránenie išlo ruka v ruke s likvidáciou ozbrojeného ukrajinského podzemia. Ukrajinské rodiny však boli potrebné na ľudoprázdnych (po vyhnaní Nemcov) „znovuzískaných územiach“, vyžadujúcich zaľudnenie. A tak boli v roku 1947 deportovaní a rozptýlení (s cieľom asimilácie). Išlo o zlomyselnosť tejto bezprecedentnej vládnej operácie, za ktorou sa skrývajú tisíce podlomných ľudských osudov, tragédií a cez generácie prenášané traumy. Ako svojho času poznamenal M. Barwiński: „Analyzując powojnowe przesiedlenia sa často prehliada alebo marginalizuje ich ľudský rozmer. To, čo sa nedá zapísať do štatistík, čo neukazujú tabuľky

poľskej armády a príslušníkov bezpečnosti. Hranice s Československom (severovýchodným Slovenskom) a Sovietskym zväzom boli blokováné československými jednotkami a oddielmi sovietskeho NKVD. Počet partizánov UPA v juhovýchodnom Poľsku v tom čase nepresiahol 2 000 osôb. Viď: MISIŁO, E.: *Akcja „Wisła”. Dokumenty...*, s. 26-27; MOTYKA, G.: *Tak było w Bieszczadach...*, s. 407; DROZD, R.: *Polityka władz wobec ludności ukraińskiej w Polsce...*, s. 64.

²² WENKLAR, Michał: Akcja „Wisła”. Zasada odpowiedzialności zbiorowej (online). In: *Institut Pamięci Narodowej – Edukacja*. Dostupné na: <https://krawkow.ipn.gov.pl/pl4/edukacja/przystanek-historia/95706,Akcja-Wisla-Zasada-odpowiedzialnosci-zbiorowej.html> [cit. 29.10.2024]

a mapy, čo sa zvyčajne nenachádza v archívnych dokumentoch a čo s nimi priamo súviselo, boli ľudské drámy. Najväčšou cenou vysídlenia bola tragédia ľudí násilne vyťahovaných zo svojich domovov, hospodárstiev a chrámov, z pôdy, na ktorej žili celé generácie, zbavených celého svojho životného majetku v priebehu niekoľkých hodín, transportovaných do neznáma bez možnosti návratu. Je to trauma, ktorá im zostane navždy.“²³

Michal Šmigel'

²³ BARWIŃSKI, Marek: *Geograficzno-polityczne uwarunkowania sytuacji Ukraińców, Łemków, Białorusinów i Litwinów w Polsce po 1944 roku*. Łódź : Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 2013, s. 115.